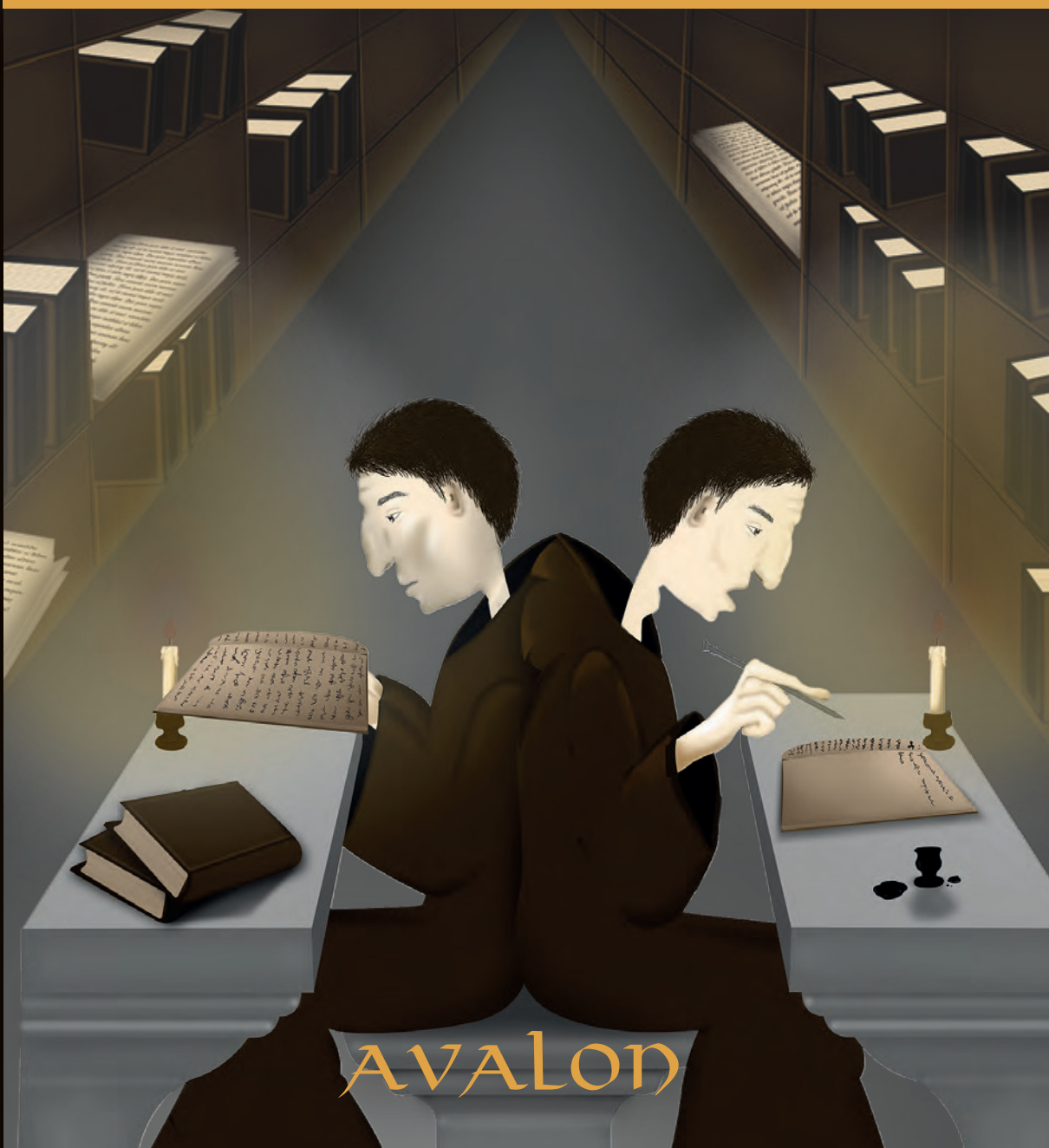

Adrian Jusupović

Kronika halicko-wołyńska
(Kronika Romanowiczów)
w latopisarskiej kolekcji historycznej

AVALON

Adrian Jusupović

Kronika halicko-wołyńska
(Kronika Romanowiczów)
w latopisarskiej kolekcji historycznej

Adrian Jusupović

Kronika halicko-wołyńska
(Kronika Romanowiczów)
w latopisarskiej kolekcji historycznej

AVALON

Kraków–Warszawa 2019

Publikacja powstała w ramach realizacji pojedynczego działania naukowego nr 2017/01/X/HS3/01618 konkursu „Miniatura” Narodowego Centrum Nauki

Recenzenci

prof. Leontij Wojtowycz

dr hab. prof. UKW Dariusz Dąbrowski

Redakcja i korekta

Jacek Adamczyk

Projekt okładki i stron tytułowych

Joanna Jusupović

Skład i łamanie

Drukarnia TECHNET

Tłumaczenie streszczenia

Teresa Bałuk-Ulewiczowa

Copyright by Adrian Jusupović and

Instytut Historii im. Tadeusza Manteuffla Polskiej Akademii Nauk and
Wydawnictwo AVALON sp. z o.o., Kraków–Warszawa 2019, wyd. I

ISBN IHPAN 978-83-65880-48-2

ISBN Avalon 978-83-7730-456-3

A

Zamówienia przyjmuje

Wydawnictwo AVALON Sp. z o.o.
ul. Żmujdzka 6B; Kraków
tel. +48 577 000 186
zamowienia@wydawnictwoAVALON.pl

www.wydawnictwoAVALON.pl

Spis treści

Wstęp	9
Rozdział I	
Enkomion Romana Mściławowicza a latopisy końca XII – początku XIII w.	19
Rozdział II	
Kijowski Latopis Rościsławowiczów	31
Rozdział III	
Tak zwany Zwód Daniela	73
Rozdział IV	
Kronikarstwo z inspiracji	97
Rozdział V	
Kronikarz Włodzimierza Wasylkowicza	113
Zakończenie	155
Aneks	
Tablica chronologiczna <i>Kroniki halicko-wołyńskiej (Kroniki Romanowiczów)</i>	161
Summary	171
Indeks osób	175
Indeks nazw geograficznych i etnicznych	183
Stosowane skróty	187
Bibliografia	189

Sławomirowi Gawłasowi w siedemdziesiąte urodziny

Wstęp

Południoworuska grupa latopisów, które w swojej treści posiadają trzy kluczowe dzieła historiograficzne – *Powieść doroczną*, tzw. *Latopis kijowski* oraz *Kronikę halicko-wołyńską*¹ – od chwili powstania cieszyła się dużym zainteresowaniem, o czym świadczy fakt, że do połowy XVIII w. zachowało się pięć jej rękopisów². Z wyjątkiem ipatiewskiego³ oraz Jarockiego/Bundura i jermołajewskiego⁴ posiadają one liczne glosy świadczące o ich użytkowaniu. Kodeks chlebnikowski nosi wyraźne ślady korzystania, o czym świadczy mocno uszkodzona okładka. Na marginesach znajdziemy trzynaście różnych rąk, piszących zarówno alfabetem łacińskim, jak i cyrylicą, od XVI do XVIII w.⁵ (w tym siedemnastowieczne dopiski prawosławnego metropolity kijowskiego Piotra Mohyły). Ponadto występują zapiski ołówkiem z XIX stulecia. W rękopisie pogodinskim jest pięć rąk, z czego około 95% wszystkich glos zostało zapisanych ręką unickiego metropolity kijowskiego Leona Kiszki. Ta sama ręka znajduje się w całym rękopisie Leona Kiszki. Odwołania do kodeksu typu ipatiewskiego znajdują się na kartach od 34 do 59v (czyli w części poświęconej *Powieści dorocznej*) oraz od 59v do 96⁶ (*Latopis kijowski*; narracja urywa

¹ W całej książce słowo „kronika”, jeśli kontekst nie będzie wyraźnie wskazywał na inne źródło, będzie oznaczała jedynie *Kronikę halicko-wołyńską*.

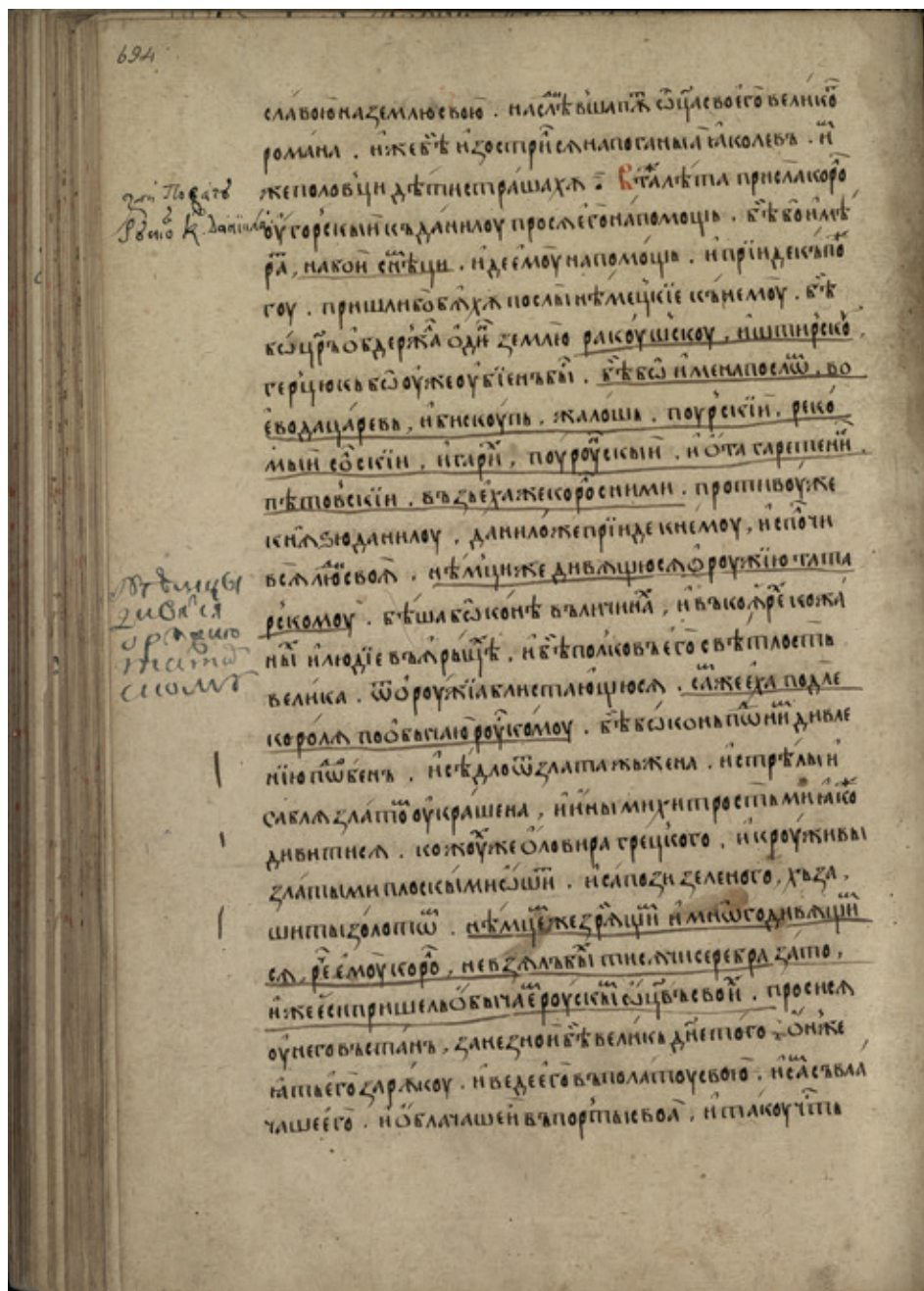
² Rękopis ipatiewski zwany także hipackim (spisany na początku lat dwudziestych XV w.) przechowywany jest w Bibliotece [Rosyjskiej] Akademii Nauk w Sankt Petersburgu [dalej: БАН] (sygn. 16.4.4); chlebnikowski zwany także ostrogskim (lata pięćdziesiąte–sześćdziesiąte XVI w. i ok. 1637 r.) – w Rosyjskiej Bibliotece Narodowej w Sankt Petersburgu [dalej: РНБ] (sygn. F.IV.230); pogodinski zwany też czetwertyńskim (1621 r.) w РНБ (sygn. собрание М.П. Погодина, nr 1401); Jarockiego – Bundura (1651 r.) w БАН (sygn. 21.3.14); jermołajewski (1711 r.) w РНБ (sygn. F.IV.231).

³ W rękopisie ipatiewskim liczba zapisek glosalnych jest mała i wskazuje na użytkowanie rękopisu od XV do XVII w. i od XIX w.

⁴ Oba rękopisy zostały skopiowane z *protografu* wraz z glosami. W tekście brak śladów komentowania w późniejszym okresie.

⁵ Najstarsze glosy zostały uszkodzone w czasie interwencji introligatorskich. Najlepiej zachowane są te z końca XVII i z XVIII w. Wśród glosatorów z XVIII stulecia jest jedna ręka, która odnosi się do kodeksu jermołajewskiego powstałego w 1711 r. Rękę piszącą alfabetem łacińskim należy datować na XVII/XVIII w. W kilku miejscach odnosi się ona do kroniki Macieja Strykowskiego, której pierwsze wydanie miało miejsce w 1582 r.

⁶ Zob.: Центральний державний історичний архів України, м. Львів [dalej: ЦДІАУЛ], фонд 201: Греко-католицька митрополична консисторія, опис 4, од. зб. 421: Рукопис митрополита Льва Кишки. W czasie prac nad edycją *Kroniki halicko-wołyńskiej* (*Chronica Galiciano-Voliniana. Chronica Romanoviciana*, ediderunt, praefatione notisque instruxerunt, D. Dąbrowski, A. Jusupović, [w:] Monumenta Poloniae Historica [dalej: MPH], SN, t. XVI., Kraków–Warszawa 2017 [dalej: *Chronica*]) oraz jej tłumaczeniem (*Kronika halicko-wołyńska. Kronika Romanowiczów*, tłumaczenie, wstęp i komentarze D. Dąbrowski, A. Jusupović, Kraków–Warszawa 2017 [dalej: *Kronika*]) wydawcy nie

Рѣка Piotra Mohyły w lewym górnym rogu
(РНБ, шифр F.IV.230 Хлебниковский список, к. 339v)

się na 1186 r.)⁷. Należy zaznaczyć, że kodeks pogodinski doczekał się kopii wykonanej po 1791 r. na zlecenie biskupa Adama Naruszewicza w postaci rękopisu krakowskiego⁸. Wśród głos zawartych w kodeksach chlebnikowskim, pogodinskim, Jarockiego/Bundura i jermołajewskim odnajdziemy również liczne odniesienia porównujące zawartość manuskryptów np. z dziełami Macieja Strykowskiego⁹, Sylwestra Kossowa¹⁰, czy z rękopisem ławrientiewskim¹¹. To zainteresowanie grupą rękopisów typu ipatiewskiego pokazuje, jak ważne były one dla kultury i tożsamości południowo-zachodniej Rusi. Prace glosatorów i osób poprawiających treść zabytków piśmiennictwa staroruskiego nierzadko pozwalają postawić hipotezy dotyczące znaczenia poszczególnych fraz. Warto jednak podkreślić, że glosatorzy nowożytni traktowali rękopisy jako całość. Natomiast współcześni badacze dostrzegają jedynie poszczególne części tych latopisarskich kolekcji historycznych – pod tym pojęciem rozumiem „zestawienie w jednym rękopisie materiałów powstałych w różnym okresie czasu i realizujących różne cele poznawcze i ideowe aktualne dla momentu swego powstania, [co] stwarzało nową całość historiograficzną”¹². Historycy (z nielicznymi wyjątkami¹³) najczęściej nie patrzyli na *Kronikę halicko-wołyńską*, jako na jedną z części rękopiśmiennego zbioru historiograficznego¹⁴, do którego należy poza nią *Powieść doroczna* oraz *Latopis kijowski*.

zdążyli opracować tych jakże ważnych zagadnień. W niniejszej pracy skupiam się przede wszystkim na aspektach nieujętych w powyższych wydaniach.

⁷ Por.: РНБ, шифр собр. М.П. Погодина, № 1401: Погодинский список з ЦДІАУЛ, фонд 201: Греко-католицька митрополична консисторія, опис 4, од. зб. 421: Рукопис митрополита Льва Кишки. Nie ma zatem w rękopisie Lwa Kiszki części dotyczącej *Kroniki halicko-wołyńskiej* pomimo tego, że jego rękę odnajdujemy w glosach dotyczących okresu po 1205 r.

⁸ Zob.: Biblioteka książąt Czartoryskich w Krakowie, sygn. 122, Rękopis krakowski. Por.: D. Dąbrowski, A. Jusupowicz, *Wstęp*, [w:] *Chronica*, s. XXIV–XXIX.

⁹ Por.: Rękopis chlebnikowski, k. 58v, 73.

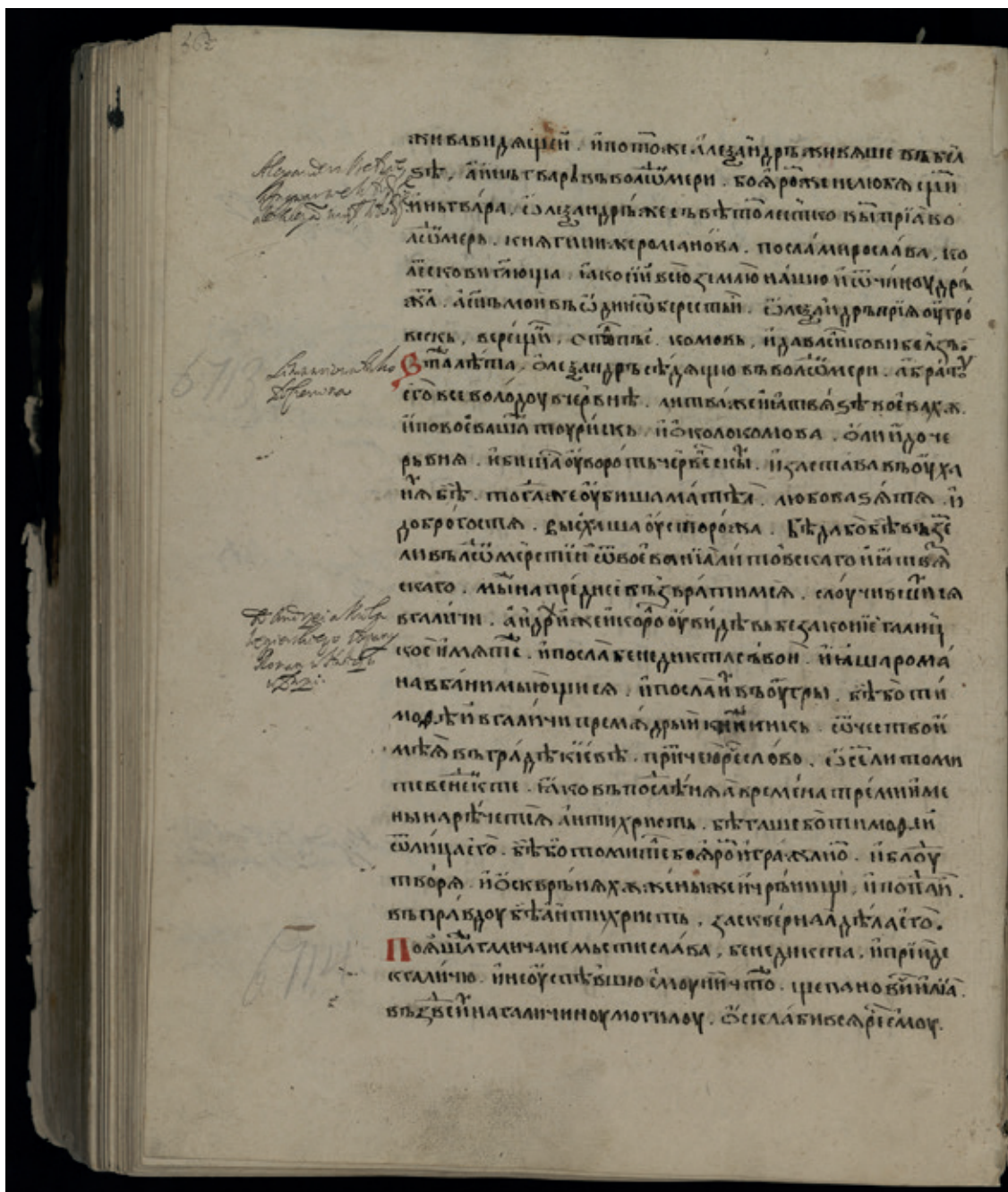
¹⁰ Ibidem, k. 211. Być może właśnie z nim należy łączyć glose z karty 60v: Zazy|waża Polacy nie|rozumiejąc co znaczy | a ty Adamie Boży | kmieci, ty siedzisz | [u] Boga w wieczu. Por.: D. Dąbrowski, A. Jusupowicz, *Wstęp*, [w:] *Chronica*, s. XV.

¹¹ Por. Rękopis ipatiewski, k. 31. Pomiedzy rokiem 6429 a 6430, ktoś na dole karty odnotował: „въ семь мѣстѣ оканчивает пропускъ въ Лаврентъ.” Na karcie 97 ręka zapewne z XIX w. zapisała: „пропуск ... лаврентъ.”

¹² J. Wiesiołowski, *Kolekcje historyczne w Polsce średniowiecznej XIII–XIV wieku*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1967, s. 151.

¹³ В.Т. Пашуто, *Очерки по истории галицко-волинской Руси*, Москва 1950, s. 18; В. Аристов, *Коли і як виник „ГалицькоВолинський літопис?”*, „Ruthenica”, t. XI, 2012, s. 172–175; D. Dąbrowski, A. Jusupowicz, *Wstęp*, [w:] *Chronica*, s. XLI–CXVIII; В.Ю. Аристов, *Свод, сборник или хроника? (О характере древне русских летописных памятников)*, „Studia Slavica et Balcanica Petropolitana”, 2013, nr 1, s. 105–129; А. Юсупович, *Великокняжеский киевский свод 1238 г. в Галицко-Волинской хронике*, [w:] *Восточная Европа в древности и средневековье. XXX юбилейные Чтения памяти члена-корреспондента АН СССР Владимира Терентьевича Пашуто*. Москва, 17–20 апреля 2018 г. Материалы конференции, Москва 2018, s. 363–367.

¹⁴ Por.: M. Bartnicki, *The Halych-Volhynian Chronicle as a Source for the History of Central Eastern Europe in the 13th Century*, „Quaestiones Mediae Aevi Novae”, t. XIII, 2008, s. 349–368; Н.Ф. Котляр, *Галицько-Волинський свод: летопись или собрание повестей?*, „Средневековая Русь”, t. VI, 2006, s. 119–137; И. Лашнюков, *Очерки русской историографии и истории*. Киевская летопись, Суздальский Свод, Галицко-волинская летопись, „Университетские известия”, 1872, nr 5, s. 1–19; А.Н. Ужанков, *Летописец Данила Галицкого*, [w:] *Проблемы историографии*

Strona z rękopisu pogodinskiego (РНБ, шифр собр. М. П. Погодина, № 1401: Погодинский список, к. 257v-258)

иснагоу же сена таличникъ поскрѣхъ могила. пошла
исовгаличн исна жниси. смѣхъ ко сѣмоу. боротниа
вперёдннцю. и посекъ ажѣ сѣ таличникъ могила. и сѣна
чѣлѣ талича въ оудохъ почѣ. ромъ кѣ оу пещи зѣлоу
рѣ. и послѣша таличнѣ сѣго кѣ рѣ спѣсѣго во сѣмоу
гѣце. съгрѣшнхъ въ. и зѣлн на помислѣ сѣго
генернѣста. ѡнн жѣ пошрѣша. а генернѣсть бѣкла
въ оу гѣрѣ. и кѣ кѣ ко сѣмоу в таличн. аромъ въ зѣлн
горѣ. а сѣпола въ кѣ перѣмѣшн. а сѣовн сѣмоу а
перѣсѣовн зѣмѣвоу. а сѣвола дѣнѣ ко сѣго по сѣла въ
оу гѣрѣ кѣ каролѣ вѣ сѣларѣ. а ннло вѣ сѣцѣ кѣ оу гѣрѣ.
исорѣжѣ адрѣнѣ бо адрѣ оу гѣрѣ нн. и вѣ зѣмѣло по сѣ
рѣшн дѣцѣрѣ своѣ зѣ сѣмѣ адрннѣ. оу сѣмѣ зѣ сѣ
мѣ вѣшн. зѣ сѣмѣ оу сѣмѣ нѣ сѣ. **С**тѣлѣ тѣ оу сѣмѣ вѣ
цѣ вѣ ннѣ сѣнѣ филнпѣ рнѣ сѣнѣ. съ вѣтѣ оу брѣмѣ королѣ вѣ
молѣ сѣ сѣ сѣрѣ. зѣ сѣмѣ оу нѣ сѣла помѣтннѣ сѣ. оу
ннѣ сѣко немѣ оу гѣрѣ помѣтннѣ брѣ сѣмоу и дѣлѣ сѣрѣ
сѣмоу зѣло оу сѣрѣ вѣнѣ. зѣло оу сѣрѣ вѣнѣ. бѣ ко сѣмѣ ннѣ
и помѣтннѣ брѣ сѣмѣ. оу сѣмѣ ннѣ по сѣмѣ рѣ сѣмѣ. и мѣнѣ а
сѣмѣ. прѣ сѣмѣ оу сѣмѣ ннѣ. и ннѣ сѣ. мнѣ сѣмѣ оу сѣмѣ оу сѣмѣ
бѣнѣ помѣтннѣ сѣмѣ. и по сѣмѣ рѣ сѣмѣ. и оу сѣмѣ ннѣ сѣмѣ
зѣмѣ сѣмѣ. и оу сѣмѣ ннѣ сѣмѣ. **С**ъ вѣтѣ жѣ сѣмѣ
и корѣннѣ и сѣмѣ. на бо оу сѣмѣ ннѣ сѣмѣ. и зѣмѣмѣ. по
прѣло сѣмѣ ннѣ сѣмѣ. и оу сѣмѣ ннѣ сѣмѣ. и оу сѣмѣ ннѣ сѣмѣ.
новнѣ сѣмѣ ннѣ сѣмѣ. зѣмѣ сѣмѣ. во сѣмѣ сѣмѣ сѣмѣ.
лнѣнѣ. сѣмѣ сѣмѣ вѣ оу гѣрѣ. и сѣмѣ сѣмѣ вѣ филнпѣ. на до
шѣ дѣннѣ вѣ оу гѣрѣ сѣмѣ. и сѣмѣ сѣмѣ. и про
тѣмѣ оу сѣмѣ оу сѣмѣ сѣмѣ. а ннѣ сѣмѣ ннѣ сѣмѣ.

Celem niniejszej pracy jest po pierwsze prześledzenie zastosowanej przez kronikarza strategii narracyjnej *Kroniki halicko-wołyńskiej* i próba odpowiedzi na pytanie, czy omawiane źródło funkcjonowało od początku w ramach kolekcji historycznej? Ważne dla tego typu badań są opracowania ułatwiające określenie erudycji *książnika*, czyli ślady wykorzystywania w omawianej kronice wcześniejszych zabytków piśmiennictwa staroruskiego, w tym *Powieści dorocznej*, *Latopisu kijowskiego*, *Pisma Świętego*, literatury przekładowej, dokumentów/gramot itp.¹⁵ Bardzo ważna jest także odpowiedź na pytanie, czy Jan

и текстологии древнерусских памятников XI–XIII веков, Москва 2009, s. 287–422; idem, *Летописец Даниила Галицкого. Редакции, время создания, „Герменевтика Древнерусской Литературы X–XVI в.”*, t. 1, 1989, s. 265–273; idem, *Летописец Даниила Галицкого. Проблема авторства, „Герменевтика Древнерусской литературы X–XIII в.”*, t. 3, cz. 1, 1992, s. 149–180; Л.В. Черепнин, *Летописец Даниила Галицкого, „Исторические Записки АН СРПР”*, t. 12, 1941, s. 228–253; М.Д. Приселков, *История русского летописания XI–XV вв.*, Ленинград 1940 [reprint: Санкт-Петербург 1996]; idem, *Летописание Западной Украины*, [w:] idem, *История русского летописания XI–XV вв.*, Санкт-Петербург 1996, s. 283–309; idem, *Летописание Западной Украины и Белоруссии, „Ученые Записки Ленинградского Государственного Университета. Серия Исторических наук”*, t. 7, 1941, nr 67, s. 5–24.

- ¹⁵ Рог.: А.І. Генсьорський, *Галицько-Волинський літопис. (Процес складання, редакції і редактори)*, Київ 1958; idem, *Про деякі особливості стилю в Галицькому літописі*, [w:] *Дослідження і матеріали з української мови*, t. 1, Львів 1959, s. 37–48; idem, *Редакція Галицько-Волинського літопису, „Наукові записки Ін-ту суспільних наук”*, t. IV, 1957, s. 68–82; idem, *Спостереження над вживанням повноголосних і неповноголосних форм у Галицько-Волинському літописі*, [w:] *Проблеми слов'янського мовознавства*, t. IV, 1955, s. 81–98; idem, *Галицько-Волинський літопис. Лексичні, фразеологічні та стилістичні особливості*, Київ 1961; idem, *3 коментарів до Галицько-Волинського літопису (Волинські і галицькі грамоти XIII ст.)*, [w:] *Історичні джерела та їх використання*, t. IV, Київ 1969, s. 171–184; А.А. Пауткин, *Афористические максимы в Галицко-Волынской летописи и польско-латинская литературная традиция*, [w:] *Древняя Русь и Запад. Научная конференция. Книга резюме*, Москва 1996, s. 84–87; idem, *Галицко-Волынская летопись*, [w:] *Литература московской и домосковской Руси. Аналитическое пособие*, ред. А.С. Демин, Москва 2008, s. 71–83; idem, *Южнорусские летописцы XIII века и переводная историческая литература, „Герменевтика древнерусской литературы”*, t. IX, 1998, s. 127–134; А.С. Орлов, *О галицко-волыньском летописании, „Труды Отдела древнерусской литературы”*, t. V, 1947, s. 15–35; idem, *Древняя русская литература XI–XVII веков*, Санкт-Петербург 2014; idem, *К вопросу об Ипатьевской летописи, „Известия отделения русского языка и словесности АН СССР”*, t. XXXI, 1926, ks. I, s. 93–126; Н. Федорак, *Поетика Галицько-Волинського літопису*, Львів 2005; Т. Вилкул, *О некоторых источниках литовских известий Галицко-Волынской летописи*, [w:] *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės istorijos šaltiniai. Faktas. Kontekstas. Interpretacija*, Vilnius 2007, s. 17–30; eadem, *Біблія у Галицько-Волинському літописі, „Княжа Доба. Історія і культура”*, t. IX, 2015, s. 227–240; П. Толочко, *Гадания по псалтыри, „Ruthenica”*, t. V, 2006, s. 257–259; О.В. Творогов, *Древнерусские Хронографы*, Ленинград 1975; Б. Барвінський, *Гомер в Галицькій літописі, „Записки наукового товариства імені Шевченка”*, t. CXVII–CXVIII, 1914, s. 55–63; О.В. Творогов, *Девгениево деяние*, [w:] *Словарь книжников и книжности Древней Руси*, t. I: XI – первая половина XIV в., Ленинград 1987, s. 115–116; О. Купчинський, *Акти та документи Галицько-Волинського князівства XIII – першої половини XIV століть. Дослідження, тексти*, Львів 2004, s. 205–356; А.І. Генсьорський, *3 коментарів*; Н.Ф. Котляр, *Фольклорні перекази і свідчення очевидців у Галицько-Волинському літописі*, [w:] *Храм і люди. Збірка статей до 90-річчя з дня народження Сергія Олександровича Висоцького*, Київ 2013, s. 120–131; В. К. Романов, *Статья 1224 г. о битве на Калке Ипатьевской летописи, „Летописи и хроники. 1980 г.”*, 1984, s. 79–103; И.П. Еремин, *Волынская летопись 1289–1290 гг. как памятник литературы*, [w:] idem, *Литература Древней Руси (этюды и характеристики)*, Москва–Ленинград 1966, s. 164–184.

Długosz korzystał z tej samej wersji *Kijowskiego latopisu Rościsławowiczów* co autor kroniki¹⁶? Po drugie celem pracy jest przeanalizowanie zastosowanej metody chronologicznej. W zasadzie od pracy Michała Hruszewskiego¹⁷ nikt nie przygotował studium poświęconego datowaniu wydarzeń *Kroniki halicko-wołyńskiej*. Wszystkie prace powstałe później miały charakter uzupełniający lub podsumowujący stan wiedzy¹⁸. Nikt do tej pory nie podjął się całościowego opracowania kwestii strategii chronologicznej, która będzie przedmiotem pogłębionych badań w niniejszej pracy. Nie jest moją intencją wskazanie autora *Kroniki halicko-wołyńskiej*. Do tej kwestii ustosunkowałem się w dwóch osobnych pracach¹⁹. Stoję na stanowisku, że istniejące hipotezy odnoszące się do osoby kronikarza są mniej lub bardziej prawdopodobne, jednak co najistotniejsze mają charakter spekulatywny, ponieważ opierają się na zawodnym założeniu, że *knížnik* zapisał swoje imię na kartach tworzonego dzieła. Możemy jedynie być pewni, że była to osoba z otoczenia Romanowiczów. Kwestią domysłów są również informatorzy. Możemy z dużą dozą pewności szukać ich na dworze władców Rusi Halicko-Wołyńskiej oraz wśród posłów od innych monarchów, a także kupiectwa.

W pracy wykorzystana została edycja krytyczna *Kroniki halicko-wołyńskiej*²⁰. Z myślą o polskim czytelniku w tekście głównym korzystam z polskiego tłumaczenia dzieła²¹.

¹⁶ Tutaj zderzają się dwie koncepcje. *Kijowskiego wielkksiążęcego zводу 1238 r.* Władimira Paszuto (Очерки по истории, s. 18–67) oraz Dariusza Dąbrowskiego (Czy Jan Długosz pisząc siódmą księgę „Annalium” korzystał z *Kroniki halicko-wołyńskiej* lub źródła jej pokrewnego?, „Ruthenica”, t. III, 2004, s. 150–185). Por.: A.I. Геньсюрський, Помилкова інтерпретація Длугошем деяких місць Галицько-Волинського літопису, Дослідження і матеріали з української мови, t. III, Львів 1960, s. 16–26.

¹⁷ М. Грушевський, Хронологія подій Галицько-Волинської літописі, „Записки наукового товариства імені Шевченка”, t. XLI, 1901, nr 3, s. 1–72 (wyd. 2: idem, Твори у 50 томах, t. VII, Львів 2005, s. 327–387). W niniejszej pracy konsekwentnie odwołuję się do publikacji z 1901 r. Zestawienie prac, które korygowaly ustalenia M. Hruszewskiego zob.: A. Jusupović, Elity ziemi halickiej i wołyńskiej w czasach Romanowiczów (1205–1269). Studium prozopograficzne, Kraków 2013 (= Monografie Pracowni Badań nad Dziejami Rusi Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy, t. II), s. 30–34.

¹⁸ A.I. Геньсюрський, Значення форм минулого часу у Галицько-Волинському літописі, Київ 1957; idem, До справи хронологічної звязи в Галицько-Волинській літописі, „Записки наукового товариства імені Шевченка”, t. 52, 1903, s. 1–5; М. Грушевський, До справи хронологічної звязи в Галицько-Волинській літописі, „Записки наукового товариства імені Шевченка”, t. 52, 1903, s. 2, s. 1–5; D.S. Worth, Linguistic and Historiography. A Problem of Dating in the Galician-Volhynian Chronicle, [w:] idem, On the Structure and History of Russian. Selected Essays, przedm. H. Birnbaum, München 1977, s. 221–235; O.B. Романова, О хронологии Галицко-Волынской летописи XIII века по Ипатьевскому списку, [w:] Прошлое Новгорода и Новгородской земли. Материалы научной конференции, Новгород 1997, s. 66–70; А.П. Толочко, Происхождение хронологии Ипатьевского списка Галицко-Волынской летописи, „Palaeoslavica. International Journal for the Study of Slavic Medieval Literature, History, Language and Ethnology”, t. XIII, 2005, nr 1, s. 81–108; idem, Как выглядел оригинал галицко-волинской летописи, „Rossica Antiqua. Исследования и материалы”, t. 1, 2006, s. 175–183.

¹⁹ A. Jusupović, Kronikarz Daniela Romanowicza w koncepcjach historiograficznych, [w:] Данило Романович і його часи, Івано-Франків 2017 („Colloquia Russica”, series II, t. 3), s. 171–188; D. Dąbrowski, A. Jusupović, Wstęp, [w:] Chronica, s. LXII–LXXVI.

²⁰ Chronica. Recenzję źródła zob.: J. Tegowski, Kronika halicko-wołyńska (Kronika Romanowiczów), wyd., wstęp i przyp. D. Dąbrowski, A. Jusupović, współpr. I. Juriewa, A. Majorow, T. Wiłkuł, Kraków–Warszawa 2017, s. 230–236. W ramach potrzeby odwołuję się do rękopisów grupy południoworuskiej, w których zachowała się *Kronika halicko-wołyńska*: БАН, шифр 16.4.4: Ипатьевский список; БАН, шифр 21.3.14: Список Я.В. Яроцкого; РНБ, шифр F.IV.231: Ермолаевской список; РНБ, шифр собр. М.П. Погодина, № 1401: Погодинский список; РНБ, шифр F.IV.230: Хлебниковский список.

²¹ *Kronika*.

Odpowiednie fragmenty tego utworu zostały zestawione z *Powieścią doroczną, Latopisem kijowskim*²² oraz z innymi przekazami, które mogły być źródłem zapożyczeń²³. Bardzo ważna jest również kwestia strategii chronologiczno-narracyjnej. Dokładna datacja poszczególnych fragmentów wymaga zestawienia ich z innymi źródłami europejskimi, zarówno napisanymi po łacinie²⁴, jak i cyrylicą²⁵. Fakt zaś zachowania się odpowiedzi

²² *Ипатьевская летопись*, [w:] Полное собрание русских летописей [dalej: ПСРЛ], t. II, С.-Петербург 1908 [reprinty Moskwa 1962, 1998, 2001]; *Лаврентьевская летопись*, [w:] ПСРЛ, t. I, Moskwa 2001; *Latopis kijowski 1118–1158*, przekł. i koment. E. Goranin, Wrocław 1995 (= *Acta Universitatis Wratislaviensis*, nr 1679, *Slavica Wratislaviensis*, t. LXXXVI); *Latopis kijowski 1159–1198*, przekł. i oprac. E. Goranin, Wrocław 1988 (= *Acta Universitatis Wratislaviensis*, nr 840, *Slavica Wratislaviensis*, t. XL).

²³ *Magistri Vincentii dicti Kadlubek Chronica Polonorum*, wyd. M. Plezia, [w:] MPH, SN, t. XI, Kraków 1994; *Mistrz Wincenty* (tzw. Kadłubek), *Kronika polska*, przekł. i oprac. B. Kürbis, Wrocław–Warszawa–Kraków 1992; *Średniowieczna poezja łacińska w Polsce*, oprac. M. Włodarski, Wrocław–Warszawa–Kraków 2007; *Апракос Мстислава Великого*, подг. Л.П. Жуковская, Л.А. Владимирова, Н.П. Панкратова, Moskwa 1983; „*История Иудейской войны*” Иосифа Флавия. *Древнерусский перевод*, t. I, wyd. А.А. Пичхайдзе, И.И. Макеева, Г.С. Баранкова, А.А. Уткин, Moskwa 2004; В.М. Истринь, *Александрия русских хронографов. Исследование и текст*, Moskwa 1893; В.М. Истринь, *Книги временныя и образныя Георгия Мниха. Хроника Георгия Амартола в древнем славянонорусском переводе. Текст, исследование и словарь*, t. I: Текст, Петроград 1920; Н.А. Мещерский, *История Иудейской войны Иосифа Флавия в древнерусском переводе*, Moskwa–Ленинград 1958; *Патерик Кієваго-Печерського монастиря*, Санкт-Петербург 1911; *Российское законодательство X–XX веков. В 9 т.*, ред. О.И. Чистяков, t. I, Moskwa 1984; А.Н. Ужанков, „*Слово о законе и благодати*” и другие творения митрополита Илариона Киевского, Moskwa 2014.

²⁴ *Annales Frisacenses*, ed. L. Weiland, [w:] Monumenta Germaniae Historica, SS, Hannoverae 1879, s. 65–67; *Annales Melicenses*, ed. W. Wattenbach, [w:] Monumenta Germaniae Historica, SS, t. IX, Hannoverae 1851, s. 480–569; *Chronici hungarici compositio saeculi XIV*, ed. A. Domanovszky, [w:] *Scriptores rerum hungaricarum*, oprac. E. Szentpétery, t. I, Budapestini 1937, s. 217–505; *Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae. Inde ab anno DCCCXV usque ad anno MCCXXXV*, t. 1, red. R. Marsina, Bratislava 1971; *Johannes Neplachonis Abbatis Opatovicensis Chronicon*, [w:] *Fontes rerum Bohemicarum*, t. III, ed. J. Emler, Praha 1882, s. 443–484; *Kalendarz krakowski*, wyd. A. Bielowski, [w:] MPH, t. II, Lwów 1872, s. 905–941; *Kodeks Dyplomatyczny Małopolski*, t. II, wyd. F. Piekosiński, Kraków 1886; *Kronika Dzierzwy*, wyd., wstęp i przyp. K. Pawłowski, [w:] MPH, SN, t. XV, Kraków 2013; *Kronika wielkopolska*, [w:] MPH, SN, t. VIII, wyd. B. Kürbis, Warszawa 1970; *Letopisy české od roku 1196 do roku 1278*, [w:] *Fontes rerum Bohemicarum*, t. II, ed. J. Emler, Praha 1874, s. 282–303; *Livländische Reimchronik von Diettlieb von Alnpeke*, hrsg. L. Meyer, Paderborn 1876, s. 251–253 [<https://archive.org/details/livlndischereim00reimgoog/page/n264> – dostęp 13 grudnia 2018]; *Rocznik cystersów henrykowskich*, wyd. A. Bielowski, [w:] MPH, t. III, Lwów 1878, s. 699–704; *Rocznik kapituły krakowskiej*, [w:] MPH, SN, t. V, wyd. Z. Kozłowska-Budkowa, Warszawa 1978, s. 19–106; *Rocznik Krasiniskich do 1351 r.*, wyd. A. Bielowski, [w:] MPH, t. III, Lwów 1878, s. 127–133; *Rocznik małopolski 965–1415*, wyd. A. Bielowski, [w:] MPH, t. III, Lwów 1878, s. 135–202; *Rocznik świętokrzyski do roku 1490*, wyd. A. Bielowski [w:] MPH, t. III, Lwów 1878, s. 53–87; *Rocznik Traski*, [w:] MPH, t. II, wyd. A. Bielowski, Lwów 1872 [reprint Warszawa 1961], s. 826–861; *Ioannis Dlugossii Annales seu Cronicae incliti Regni Poloniae*, ks. I–II, Varsaviae 1964; ks. V–VI, Varsaviae 1973; *Ioannis Dlugossii Annales seu Cronicae incliti Regni Poloniae*, ks. VII–VIII, Varsaviae 1975; *Heinrici Chronicon Livoniae*, w: *Scriptores rerum Germanicarum in usum scholarum*, t. 31, wyd. L. Arbusow, A. Bauer, Hannoverae 1955.

²⁵ *Владимирский летописец*, [w:] ПСРЛ, t. XXX, Moskwa 1965; *Галицько-Волинський літопис*, переклав Л. Махновець, опр. Р. Федорів, Львів 1994; *Ермолинская летопись*, [w:] ПСРЛ,

papieży na pisma Romanowiczów świadczy²⁶, że na dworach władców Rusi Halicko-Wołyńskiej funkcjonowała kancelaria dwujęzyczna, co sugerują zachowane w *Kronice halicko-wołyńskiej* latynizmy, np. пишъ Бела.

Jednak przede wszystkim pragnę w pracy podjąć kwestię strategii chronologicznej, która nie była dotąd przedmiotem głębszych rozważań. W ramach jej opisu postaram się wskazać wszelkie wstawki zaburzające chronologiczną narrację tekstu kroniki. Chcąc zrealizować to zadanie, uporządkowałem rozdziały zgodnie z datacyjnym zamysłem *kniźnika*. Syntetyczny opis metody narracyjnej zastosowanej w omawianym źródle czytelnik odnajdzie na końcu, zaś częściowy w podsumowaniach poszczególnych rozdziałów. W rozdziale pierwszym („Enkomion Romana Mścisławowicza a latopisy końca XII – początku XIII w.”), podejmuję kwestię zastąpienia przez kronikarza zapisek z okresu 1198–1205, które zapewne znajdowały się w *Kijowskim latopisie Rościsławowiczów*, enkomionem Romana Mścisławowicza. W drugim („Kijowski Latopis Rościsławowiczów”) skupiam się na problemie wykorzystania zabytku wymienionego w tytule rozdziału jako szkielethu chronologicznego kroniki. W trzecim („Tzw. Zwód Daniela”) omawiam posłużenie się wspomnianym zwodem w celu utrzymania ciągłości datacyjnej oraz zagadnienie tworzenia wtęrotów przez *kniźnika* z otoczenia Włodzimierza Wasylkowicza. Rozdział czwarty („Kronikarstwo z inspiracji”) dotyczy układu tekstu, który był w pełni chronologiczny w ramach podejmowanych motywów: babenbersko-węgierskiego, jaćwiesko-litewskiego, mongolskiego, polskiego itd. Tematem piątego („Kronikarz Włodzimierza Wasylkowicza”) jest zaplecze i metody pracy kronikarza. Analizy w nim zawarte pozwalają określić moment powstania ostatnich informacji w kronice na początek XIV w. Z przeprowadzonych studiów wyłaniają się cztery klarowne strategie chronologiczne obejmujące okresy 1205–1228, 1228–1244, 1245–1259 oraz 1260–1290 oraz sposób narracji, który był silnie zakorzeniony w kanonach literackich Rusi Kijowskiej.

Niniejsza praca jest realizacją zapowiedzi zamieszczonej w edycji krytycznej *Kroniki halicko-wołyńskiej*²⁷. Jej powstanie było możliwe dzięki uzyskaniu finansowania z Narodowego Centrum Nauki (nr. wniosku: NCN 2017/01/X/HS3/01618).

t. XXIII, Moskwa 2004 [reprint wyd.: С.-Петербург 1910]; *Ипатьевская летопись*, [w:] ПСРЛ, t. II, С.-Петербург 1908 [reprinty Moskwa 1962, 1998, 2001]; *Лаврентьевская летопись*, [w:] ПСРЛ, t. I, Москва 2001; *Летописный сборник, именуемый Тверскою летописью* (= *Тверская летопись* = *Тверской сборник*), [w:] ПСРЛ, t. XV, Москва 2000 [reprint wyd.: Санктпетербургъ 1863]; *Летопись по Воскресенскому списку*, [w:] ПСРЛ, t. VII, Москва 2001 [reprint wyd.: Санктпетербургъ 1856]; *Літопис руський за Іпатським списком*, przekł. Л. Махновець, Київ 1989; *Московский летописный свод конца XV века*, [w:] ПСРЛ, t. XXV, Москва 2004 [reprint wyd.: Москва–Ленинград 1949]; *Новгородская первая летопись старшего и младшего изводов*, [w:] ПСРЛ, t. III, Москва 2000 [reprint wydania: Москва–Ленинград 1950]; *Радзивилловская летопись*, [w:] ПСРЛ, t. 38, Ленинград 1989.

²⁶ *Documenta Pontificum Romanorum historiam Ucrainae illustrantia (1075–1953)*, t. I: 1075–1700, wyd. A.G. Welykyj, Romae 1951 (= *Analecta OSBM*, Ser. II, Sekcja III); О. Купчинський, *Акти та документи Галицько-Волинського князівства XIII–першої половини XIV століть. Дослідження, тексти*, Львів 2004.

²⁷ D. Dąbrowski, A. Jusupović, *Wstęp*, [w:] *Chronica*, s. XXIII, przyp. 65.

Winny jestem podziękowania wielu osobom. Zacznę od moich mistrzów – profesorów Sławomira Gawlasa oraz Andrzeja Poppego. Początki mojego naukowego obcowania z nimi opisałem we wstępie do pracy „Polska, Ruś i Węgry: X–XIV w.” (pod redakcją D. Dąbrowskiego, A. Jusupowicia oraz T. Maresz, Kraków 2018, s. 15–17). Nie chciałbym się powtarzać, dlatego pozwolę sobie tylko na ogólne spostrzeżenie, że dzięki seminarium ich, jak również prof. Karola Modzelewskiego oraz prof. Marii Koczarskiej stałem się użytkownikiem „kolekcji warsztatowej” – zbioru umiejętności i metod, które umożliwiły mi nie tylko odczytanie zabytków piśmiennictwa ruskiego, lecz także łacińskich zapisów znajdujących się w glosach. Krótko mówiąc, dzięki nim mogłem napisać niniejszą pracę i stworzyć własny warsztat badawczy, za co serdecznie dziękuję.

Książka by nie powstała również gdyby nie cierpliwość mojego przyjaciela, wieloletniego współpracownika oraz recenzenta dr. hab. prof. Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy Dariusza Dąbrowskiego. Przez ostatni rok pracy nad przygotowaniem niniejszej publikacji wysłuchiwał moich zmieniających się hipotez badawczych tylko po to, aby na końcu dostać do recenzji coś zupełnie innego. Niezwykle cenna okazała się pomoc w zdobywaniu literatury okazana przez dr. hab. prof. PAN Aleksandra Paronia oraz doktorów Aleksieja Szczawelewa i Andrieja Kuzmina. Wdzięczność należy się również moim kolegom z Rosyjskiej Akademii Nauk, którzy na jubileuszowych *XXX Paszutinskich чтений* mogli wysłuchać zarysu pierwszego rozdziału książki²⁸, a następnie w kularach zostali wymęczeni wizją całości pracy. Ich cenne uwagi i odpowiedzi bibliograficzne, szczególnie profesorów Aleksieja Gippiusa oraz Timofieja Gimona, pozytywnie wpłynęły na efekt końcowy pracy. Słowa uznania należą się również pracownikom Działu Rękopisów Rosyjskiej Biblioteki Narodowej oraz Biblioteki Akademii Nauk, a także Archiwum Państwowego we Lwowie, szczególnie prof. Aleksiejowi Aleksiejewowi, Andriejowi Miedwiediewowi oraz dr. Michaiłowi Szibaewowi. Wdzięczny również jestem całemu Zakładowi Badań Źródłoznawczych i Edytorstwu Instytutu Historii im. Tadeusza Manteuffla Polskiej Akademii Nauk kierowanemu przez prof. Andrzeja Rachubę, podczas którego spotkań miałem szansę przedyskutować hipotezy badawcze.

Specjalne podziękowania należą się mojej żonie Monice, która cierpliwie znosiła nieobecność męża w kraju oraz obecność jego przed monitorem w domu. Dziękuję również moim dzieciom Konradowi i Aleksandrowi, gdyby nie ich wkład i zaangażowanie, ta praca powstałaby znacznie szybciej²⁹. Im zawdzięczam niezwykle cenne przerwy podczas których łapałem oddech.

²⁸ А. Юсупович, *Великокняжеский киевский свод 1238 г. в Галицко-Волынской хронике*, [w:] *Восточная Европа в древности и средневековье. XXX юбилейные Чтения памяти члена-корреспондента АН СССР Владимира Терентьевича Пашуто*. Москва, 17–20 апреля 2018 г. *Материалы конференции*, Москва 2018, s. 363–367.

²⁹ To stwierdzenie jest trawestacją dedykacji Fredericka Forsytha (*Czwarty protokół*, tłum. Z. Kościuk, Opole 2011, s. 5). Nie jest to może oryginalne stwierdzenie, ale zgodne z prawdą.

Rozdział I

Enkomion Romana Mściśławowicza a latopisy końca XII – początku XIII w.

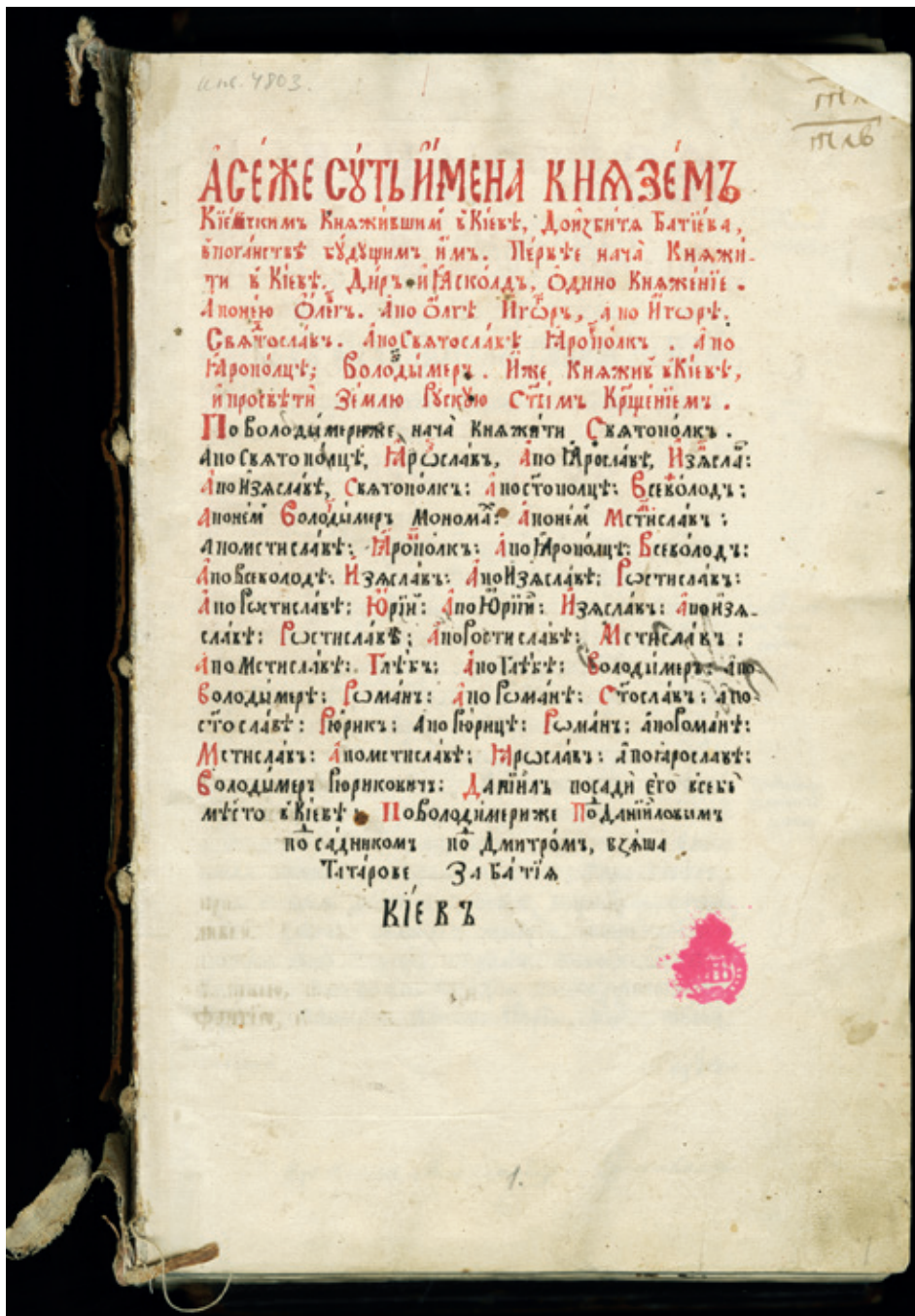
Kronika halicko-wołyńska zachowała się tylko w tzw. południoworuskiej grupie latopisów, jako jej trzecia część. Część pierwszą stanowi *Powieść doroczna* (doprowadzona do 6625 r. od stworzenia świata, tj. do 1117), drugą – tzw. *Latopis kijowski*, którego narracja sięga do roku 6706 (1196) w redakcji chlebnikowskiej, a do 6708 (1198) w ipatiewskiej. Owe zbiory historiograficzne (w terminologii Aleksandra Gieysztora¹), czy też kolekcja historyczna (w rozumieniu Jacka Wiesiołowskiego²), czyli różne rękopisy gromadzące – z różnych przesłanek ideowych, ale nigdy przypadkowo – teksty dziejopisów, poprzedza spis książąt kijowskich doprowadzony do Daniela Romanowicza: „Асеже сѣть имена кнѣземъ киевскимъ кнѣжившімъ | въ Киевѣ до избитиѣ Батыева въ поганствѣ будущі(м)[ѣ] имѣ. | Первое нача кн[а]жити въ Киевѣ Дінарѣ и Аскольдѣ единѣ | Кнѣженіе | А по нихъ Олга, | А по Олгѣ³ Игорь, | А по Игорѣ Сватославъ, | А по Сватославѣ Ярополкъ, | А по Ярополцѣ Володимеръ иже кн[а]жи въ Киевѣ | и просвѣти землю рѣскѣю с[ва]тымъ кр[е](с)щеніемъ, | а по Володимери же нача кн[а]жити Сватополкъ | А по С[ва]тополцѣ Ярославъ | А по Ярославѣ Изаславъ | А по Изаславѣ С[ва]тополкъ | А по С[ва]тополцѣ Всеволодъ | А по немъ Володимеръ Мономахъ | А по немъ Мстиславъ | А по М(с)тиславѣ Ярополкъ | А по Ярополцѣ Всеволодъ | А по Всеволодѣ Изаславъ | А по Изаславѣ Ростиславъ | А по Ростиславѣ Юрій | А по Юрій Изаславъ | А по Изаславѣ Ростиславъ | А по Ростиславѣ М(с)тиславъ | А по Мстиславѣ Глѣбъ | А по Глѣбѣ Володимеръ || (1v) А по Володимерѣ Рѣманъ | А по Рѣманѣ С[ва]тославъ | А по С[ва]тославѣ Рюрикъ | А по Рюрике Романъ | А по Романѣ Мстиславъ | А по Мстиславѣ Ярославъ | А по Ярославѣ Володимеръ Рюрикович | Даніло посади егѣ в себе мѣсто въ Киевѣ | По Володимери же под Даніловымъ посадникомъ | под Дмитрономъ Вѣша татарове Киевъ”⁴. Przy-

¹ A. Gieysztor, [rec.] Jacek Wiesiołowski, *Kolekcje historyczne w Polsce średniowiecznej XIII–XIV wieku. Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław–Warszawa–Kraków 1967*, s. 184, „Studia Źródłoznawcze”, t. 14, 1969, s. 197.

² J. Wiesiołowski, *Kolekcje historyczne*.

³ Tutaj ligatura ”л,, i ”г”.

⁴ РНБ, шифр F.IV.230: Хлебниковский список, к. 1. Przekaz ten nie został wydany w *Chronica*, stąd w niniejszym cytacie zachowałem oznaczenia końca wersu oraz strony, zaś pogrubienia zostały wprowadzone w miejsce cynobru.

Strona początkowa z rękopisu jermołajewskiego (РНБ, шифр F.IV.231: Ермолаевской список. К. 1)

toczony cytat łączy w sobie *Powieść doroczną*, *Latopis kijowski* oraz *Kronikę halicko-wołyńską* w jedną całość. Zakończenie wymieniania książąt na Danielu wskazuje na to, że datą *post quem* powstania karty jest rok 1240. Samo ułożenie ich od Askolda i Dira do Daniela Romanowicza trudno nazwać przypadkowym. Ponadto warto zauważyć, że postać tysięcznika Dymitra nawiązuje do opisów zawartych w kronice⁵. Wydawcy edycji krytycznej *Kroniki halicko-wołyńskiej* zauważyli, że analizowany przekaz powstał na dworze Daniela Romanowicza i jest świadectwem tego, że kronika ta od początku funkcjonowała w ramach kolekcji historycznej⁶. Należałoby jednak nieco rozszerzyć wnioskowanie Władimira Paszuto, Adriana Jusupowicia oraz Dariusza Dąbrowskiego. Spis władców kijowskich funkcjonuje jedynie w latopisach typu południoworuskiego (z wyłączeniem uszkodzonego rękopisu pogodinskiego i kodeksu Jarockiego/Bundura). Fakt ten wskazuje, że pierwszy redaktor kroniki (choć bardziej precyzyjnie należałoby powiedzieć: *Zwodu Daniela*), chcąc stworzyć pełną genezę dziejów Romanowiczów, postanowił poprzedzić ją najdawniejszą historią dynastii Rurykowiczów. W tym celu niezbędne było połączenie jej z *Powieścią doroczną*⁷ oraz *Latopisem kijowskim*. Fakt zakończenia listy książąt na Danielu może świadczyć o tym, że pierwsza redakcja *Zwodu Daniela* powstała na początku lat czterdziestych XIII w., późniejsi zaś *księżnicy* dokonywali odpisów lub poprawek w tekście bez uzupełnienia spisu władców Kijowa. Możliwe też, że *księżnik* uznał, iż okres wolnych (tj. niezależnych od Tatarów) książąt kończy się na starszym synu Romana Mściśławowicza. Niezależnie od tego, które rozwiązanie jest właściwe, pozostaje faktem, że w kronice znajdują się liczne odwołania do *Powieści dorocznej* oraz *Latopisu kijowskiego*⁸ (które zostały poddane analizie w rozdziałach od I do V). Zastanawiające jest zastąpienie siedmiu lat (1198–1205) tego ostatniego źródła enkomionem Romana Mściśławowicza. W niniejszym rozdziale chciałbym się zastanowić nad celem takiego zabiegu.

Należy podkreślić, że autor kroniki Romanowiczów nieprzypadkowo zastąpił okres obejmujący lata 1198–1205 *Latopisu kijowskiego* enkomionem księcia Romana. Wraz z podjęciem przez tego władcę w porozumieniu z Olegowiczami działań przeciwko swojemu teściowi Rurykowi Rościśławowiczowi kończy się pochlebny opis księcia halickiego w latopisach ruskich związanych z Rurykiem Rościśławowiczem.

W *Latopisie ławtentiejewskim* pod rokiem 6705 (1193) czytamy o Romanie: „Ten wróg diabeł nadal nie przestawał podbijać narodu chrześcijańskiego i dlatego on wszystkim książętom ruskim włożył gniew [w serce]: Romanko [Mściśławowicz] zaczął odprawiać córkę Rurykowi [Rościśławowiczowi]”⁹. Jak widzimy, Roman wystąpił w narracji latopis-

⁵ В.Т. Пашуто, *Очерки по истории*, s. 18.

⁶ D. Dąbrowski, A. Jusupović, *Wstęp*, [w:] *Chronica*, s. XLI, LXXX. Podobnie: В.Т. Пашуто, *Очерки по истории*, s. 17–18.

⁷ Jak zauważa А.С. Орлов, *Древняя русская литература*, s. 112, *Powieść doroczna* była uznawana za najważniejszą syntezę dziejów całej Rusi.

⁸ Por. ibidem, s. LXXIII–LXXIV, LXXXVII–XC.

⁹ „И врагъ дѣволъ иже не престаеъ воюа на род[ъ] хр[е]с[т]ѣанскѣи, тако и всѣ князи Русскѣи вл(о)жи на вражду: Романко поча пушати дщерь Рюрикову” – *Лаврентьевская летопись*, kol. 412.

su jako narzędzie samego diabła. Oznakami jego opętania było odprawienie żony będącej zarazem córką Ruryka Rościsławowicza. Użyte przez latopisarza terminu „поча”¹⁰ należy tłumaczyć, jako początek pewnych oznak zmian, lecz także przejścia do nowej sytuacji. W przypadku Romana było to opowiadzenie się po stronie sił piekielnych. Co znamienne, nie przeczytamy o tym w *Latopisie kijowskim*.

Później postać Romana nie jest tak negatywnie przedstawiana w *Latopisie ławrientiewskim*. Wynika to z faktu, że sam latopis związany jest z ziemią włodzińską i z Wsiewołodem Juriewiczem Wielkie Gniazdo, z którym Roman Mścisławowicz się sprzymierzył. W 1202 r. obaj książęta zajęli Kijów, wygnali Ruryka Rościsławowicza i zastąpili go Ingwarem Jarosławowiczem („i posadzą książę Wsiewołod [Juriewicz] i Roman [Mścisławowicz] Ingwara Jarosławowicza w Kijowie”¹¹). Wraz ze zmianą sojuszy, tj. przejściem Wsiewołoda Juriewicza na stronę Romana, Ruryk zaczął być przedstawiany jako postać negatywna. Gdy w 1202 r. książę ten odzyskał Kijów, opisane to zostało w *Latopisie ławrientiewskim* w sposób następujący: „wzięty został Kijów przez Ruryka i Olegowiczów i całą połowiecką ziemię i powstało wielkie zło w ziemi ruskiej jakiego nie było od chrztu Kijowa”¹². Dalej to zło zostało dokładniej opisane. Paganie spłądrowali cerkwie kijowskie, pozabijali mnichów i mniszki oraz innych niezdolnych do walki mieszkańców grodu¹³. Zachowanie władcy kijowskiego nie przystawało do chrześcijańskiego władcy i „teologii monarszej” zaszczerpionej na Rusi przez Hilariona. W *Latopisie kijowskim* związanym z Rurykiem Rościsławowiczem czytamy pod rokiem 6704: „Wsiewołod zaś pogodziwszy się z Jarosławem, posłał męża swego do Ruryka, powiadając mu: »Z Jarosławem pogodziłem się, i krzyż dla mnie pocałował, że Kijowa pod tobą szukać nie będą, ani pod bratem twoim Smoleńska«. Ruryk zaś słysząc o ugodzie Wsiewołodowej, nie upodobał [jej] i rozgniewał się nań, ponieważ nie dotrzymał tego, co mu obiecał. I posłał męża swego do Wsiewołoda, mówiąc mu: »Swacie, krzyż dla mnie całowałeś na to, że kto moim jest wrogiem, ten też twoim wrogiem będzie. I w ruskiej ziemi działał prosiłeś ode mnie, jam zaś dał tobie włość najlepszą, nie z dostatku, jeno odjąwszy braciom swoim i zięciu swo-

Podobnie w *Latopisie Radziwiłowskim*: „Въстави же искони злыи враг дьявол, иже не престаеи воюя на род христьяньскыи, и тако и вси князи рустии, вложи вражду. Романъ поча пущати дщери Рюрикову, хотящеть ю постричи. Рюрикъ же посла к великому князю Всеволоду, река: »Брате и свате, Романъ бо от нас отступилъ и целовал крестъ ко Олговичем. Но, брате и свате, послаи грамоты крестныи, поверзи им, а самъ полъзи на конь«” – *Радзивилловская летопись*, s. 158. Należy zauważyć, że *Latopis Radziwiłowski* łączony jest z dworem Wsiewołoda Wielkie Gniazdo. Jego narracja zbliżona jest do *Latopisu ławrientiejewskiego*, występują w nim jednak pewne zmiany. Aleksiej Szachmatow uważa, że widoczne są w nim ślady zwodu włodzińskiego doprowadzonego do końca XII w. Por.: A.A. Шахматов, *Радзивилловская или кенигсбергская летопись*, [w:] *История Русского летописания*, t. II: *Обозрение летописей и летописных сводов XI–XVI вв.*, Санкт-Петербург 2011, s. 50–74.

¹⁰ *Словарь древнерусского языка (XI–XIV вв.)*, t. 7, Москва 2004, s. 394–395.

¹¹ „И посади великыи князь Всеволодъ и Романъ Ингваря Ярославича в Киевѣ” – *Лаврентьевская летопись*, kol. 418.

¹² „Взять бы(с)[тъ] Киевѣ Рюрикомъ и Олговичи и всюю Половецкою землею и створиса велико зло в Русѣи земли якого же зла не было в(т) кр[е]щения надѣ Киевомъ” – *ibidem*, t. 1, kol. 418.

¹³ *Ibidem*, kol. 418–419.

jemu Romanowi przez wzgląd na ciebie. On zaś teraz wrogiem moim stał się, przez nikogo innego, tylko przez ciebie. Tyś obiecał mi wsiąść na konia i pomóc mi, wszakże to lato i zimę zwlekał, dopiero teraz wsiadł. I jak mi pomogłeś? Sam układ zawarłeś! A z czyjego powodu zaczęła się wojna z zięciem moim? Wszak w jego sprawie kazałeś mi układać się z Jarosławem i w sprawie włości, którą mu dałem! A z czyjego powodu posadziłem cię na konia? Od Olegowiczów wszak jaka krzywda mi się działa? Ani oni pode mną Kijowa nie szukali, jeno tyś nie żył z nimi w zgodzie, to jam też z tego powodu nie żył z nimi w zgodzie, i wojowałem z nimi, i włość swoją dałem spalić. Teraz zaś nie bacząc na to, że ze mną się umówiłeś, na co krzyż dla mnie całowałeś, wszystkiego tego nie dotrzymałeś». I tak rozgniewał się nań i odebrał ojcowe grody, które dał był mu w ruskiej ziemi, i rozdał znów braciom swoim¹⁴. Przekaz ten w zestawieniu z *Latopisem lawrientiewskim* jest znaczący. Pokazuje uzależnienie strategii narracyjnych od dworu, przy którym powstawało źródło. Dla Ruryka Wsiewołod był wrogiem, ponieważ zdradził i doprowadził do konfliktu między nim a swoim zięciem¹⁵. Z kolei dla Wsiewołoda wrogiem był Ruryk, który sprzymierzył się z Połowcami i najechał Kijów. Przyczyniając się do grabieży cerkwi i śmierci mnichów dopuścił się grzechów, które go dyskredytują jako księcia Kijowa. Roman zaś, choć początkowo był wrogiem władcy włodzimierskiego, zrehabilitował się i do końca życia walczył po jego stronie. Nie powinien zatem dziwić fakt, że syn Mściśława Izjasławowicza w źródle związanym z synem Jerzego Włodzimierzowicza Dołgorukiego był przedstawiany w dobrym świetle¹⁶. W końcu właśnie w *Latopisie lawrientiewskim* zachowała się informacja o szczegółach jego śmierci¹⁷ oraz o tym, że „Haliczanie całowali krzyż synowi jego Danielowi”¹⁸.

Im dalej od areny walk, tym wydarzenia opisywane były bardziej zdawkowo. W latopisach nowogrodzkich spotykamy się już tylko z „obiektywnym” streszczeniem walk o Ki-

¹⁴ *Latopis kijowski 1159–1198*, s. 267. „Всеволодь же оумирился . съ Ярославомъ и посла моужь свои ко Рюриковѣ . повѣдаа емоу . со Ярославомъ есми оумирился . и кр[е](с)тъ ко мнѣ целоваль ако же имѣ Кыева подѣ тобою не искати . ни подѣ братомъ твоимъ Д[а]в[и]домъ Смоленска . Рюрикъ же слышавъ снемъ Всеволожь и не оулюби пожалова на нь . занеже чимъ са башеть емоу вѣбѣчаль . и того не исполнилъ . и посла моужь свои ко Всеволодоу . река емоу сватю кр[е](с)тъ еси ко мнѣ целоваль на томѣ . Кто мнѣ ворогъ . то и тобѣ ворогъ и в Роуской землѣ части просилъ еси оу мене . азъ же тобѣ есмь далъ волость лѣпыною . не в(т) вбиляа но в(т)тоима оу братъи своа . и оу зата своего . Романа тебе дѣла . шнѣ же нынѣ ворогъ ми са оучинилъ . ни про кого же ѡкоже про та ты же како ми са еси вѣбѣчаль . всѣсти на кона и помочи ми . ты же еси то лѣто и зимоу . а нынѣча еси в[е](с)ѣлъ то како ми еси помоглъ . и свои еси радъ взаль . а про кого ми была и рать про зата своего . а того далъ еси Ярославю . радити и с волостью своєю котороую же есмь емоу далъ . а про кого же та есмь и на конь всадилъ а мнѣ с Олговичи котораа вбида была . ни шни подо мною Кыева искали . но аже было тобѣ не добро азъ про тебе же с ним[ъ] ес[ъ]мь не добръ . и воевалъся . с ними и волость свою зажегль нынѣ же како еси со мною оумолвилъ . на чемъ еси ко мнѣ кр[е](с)тъ цѣловаль того еси всего не исправилъ . и тако пожаловав[ъ] на нь и в(т)а в(т)тни городы . ты которыа же башет[ъ] емоу далъ в Роуской земли . и розда впять братъи своаи” – *Ипатьевская летопись*, kol. 700–702.

¹⁵ Przekaz ten jest równocześnie rozgrzeszeniem Romana Mściśławowicza, o czym niżej.

¹⁶ Por.: *Лаврентьевская летопись*, kol. 419–421.

¹⁷ Ibidem, kol. 425.

¹⁸ „Галичане же цѣловаша кр[е](с)тъ къ с[ъ]ну юго Данилу” – ibidem, t. 1, kol. 425.

jów i konfliktu księcia kijowskiego z halickim¹⁹. Co znamienne, we wszystkich latopisach poza jednym, postać Ruryka Rościsławowicza opisana jest w kontekście zajęcia Kijowa w 1202 r. w sposób negatywny. Jedynie w *Latopisie kijowskim*, powstałym przy rodzinie władcy kijowskiego, jest on przedstawiony pozytywnie. Obarczeni winą za nieszczęścia zostali władcy występujący przeciwko Rurykowi. Prześledźmy narrację tego źródła.

W końcówce *Latopisu kijowskiego* czytamy pod rokiem 6704 (1196): „teżże zimy Roman Mścisławowicz, zięć Rurykowy, posłał ludzi swoich pustoszyć włość Rurykową i Dawidową, pomagając Olegowiczom, na co też krzyż dla nich całował w tajemnicy przed teściem swoim. A dla teścia swego Ruryka krzyż całował wcześniej, że Olegowiczów odrzeknie się całkiem i podporządkuje się jego woli i słuchać go będzie. Ruryk tedy, przebaczył mu [za wstawienictwem Nicefora], metropolity kijowskiego i Połony mu dał, dając mu wiarę dla krzyżowego całowania. Roman zaś posłał ludzi swoich w Połony i nakazał im stamtąd najazdami pustoszyć [włości Ruryka]. Ruryk zaś słysząc, że najazdami z Połonego pustoszą włość brata jego, Dawidową, i syna jego, Rościsławową, chciał z tego powodu iść na zięcia swego, a synowca swego Mścisława [Mścisławowicza] posłał do Halicza do Włodzimierza [Jarosławowicza] mówiąc mu: »Zięć mój nie dotrzymał układu i pustoszył włość moją. Przeto ty, bracie, z synowcem moim pustoszenie jego włość. Ja i sam chciałem iść ku Włodzimierzowi [Wołyńskiemu], jeno otrzymałem wieść, że Wsiewołod, swat mój, wsiadł na konia, jak mi obiecał był, by pomóc przeciw Olegowiczom i stanąć pod Czernihowem. Powiadają mi też, że połączył się już z bratem moim Dawidem i włość ich [Olegowiczów] pałą i wiatyckie grody zdobyli i spalili. Siedzę przeto w pogotowiu, oczekując wieści od nich pewnej«. Włodzimierz zaś pojechał z Mścisławem i spalił włość Romanową około Peremyła, a stąd Rościsław²⁰ Rurykowicz z Włodzimierzowiczami i z Czarnym Kłobukiem pojechali i spustoszyli i spalili włość Romanową około Kamieńca²¹. Po czym nabrawszy czeladzi i zemściwszy się, wrócili do siebie²²». W tym fragmencie Roman Mścisławowicz przedstawiony został jako krzywo-

¹⁹ „Рюрикъ съ Олговици и с погаными Половци, Кончакъ и Данила Кобяковиць, взяша град Кыевъ на щить, въ 1 день генваря, на святого Василья; а кого доидеть рука, чернца или черницю, или попа или попадью, а тых ведоша в поганья; а что гостии, иноземца всякого языка, а тѣ затворишася въ церквахъ, и вдаша имъ живот, а товаръ с ними роздѣлиша на полы; а что по монастыремъ и по всѣмъ церквамъ, всякыя узорчя и иконы одраша и везоша в поганѣи в землю свою; а град пожгоша. [...] Того же лѣта посла Романъ Вячеслава, веля ему Рюрика пострици в чернци” – Новгородская первая летопись, s. 240; В лѣто 6711 Рюрикъ Олговичъ с Половци взя Кыевъ на щить, а игумены и черницы и попы и попадьи и ведоша ихъ в поганіи. Ходи Рюрикъ и Романъ и инии князи многіе Рустіи на Половѣцъ и полонь и стада поимаша. Посла Романъ Вячеслава, постриже Рюрика в черньци – Новгородская четвертая летопись, [w:] ПСРЛ, т. 4, cz. 1, Москва 2000, s. 592.

²⁰ Edward Goranin błędnie przetłumaczył wyraz „Постиславъ”, jako Mścisław. W rzeczywistości chodzi o syna księcia kijowskiego – Rościsława.

²¹ Chodzi o Kamieniec nad Słuczą.

²² *Latopis kijowski 1159–1198*, s. 265–266. Тое весни Романъ Мъстиславъличъ зать Рюриковъ . пославъ люди своа воевать волость Рюрикову и Д[а]в[и]д[о]воу помогаа Улговичемъ на чем же башеть к нимъ и и кр[е](с)тъ целоваль штаи тести свое(г)[о] (моу) а к тѣсти своему Рюрикови . кр[е](с)тъ башеть целоваль передь тѣмъ . како са емоу Улговичъ . боле того лишити . а въ его волѣ быти и зрѣти на нь . Рюрикъ же башеть и гнѣва емоу ѡ(т)даль . Никифоромъ митрополитомъ Киевскымъ . и Полоны емоу даль . има емоу вѣры по крестьяному целованию .

przysięga i osoba, która łamie przykazania Boże. W zasadzie sam ten fragment mógłby posłużyć jako argument przemawiającym za tym, że redakcja *latopisów południoworuskich* nie została wykonana na dworze Romanowiczów. Z drugiej strony brak tej wzmianki zaburzyłby dalszą część narracji, w której syn Mściśława Izjasławowicza został częściowo rozgrzeszony. Mowa o wyżej cytowanym przekazie dotyczącym konfliktu Wsiewołoda i Ruryka, w którym książę kijowski usprawiedliwia zięcia „w mowie książęcej” słowami: „I w ruskiej ziemi [Wsiewołodzie] działu prosiłeś ode mnie, jam zaś dał tobie włość najlepszą, nie z dostatku, jeno odjąwszy braciom swoim i zięciu swojemu Romanowi przez wzgląd na ciebie. On zaś teraz wrogiem moim stał się [...] A z czyjego powodu zaczęła się wojna z zięciem moim? Wszak w jego sprawie kazałeś mi układać się z Jarosławem i w sprawie włości, którą mu dałem”²²³. W przekazie tym książę halicki jawi się jako osoba skrzywdzona, której działania były zdeterminowane niesprawiedliwą postawą teścia. Zakończenie narracji *Latopisu kijowskiego* przed wystąpieniem Romana przeciwko Rurykowi spowodowałoby utratę dwóch ważnych punktów odniesienia do postaci ojca Daniela i Wasyłka Romanowiczów. Zostałby utracony opis najazdu Romana na Jaćwingów, zawarty pod rokiem 6704 (1194): „Tejże zimy chodził Roman Mściśławowicz na Jaćwingów, by zemścić się, pustoszyli bowiem włość jego. I tak wszedł Roman na ziemię ich. Oni zaś nie mogąc przeciwstawić się sile jego, zbiegli do swoich twierdz, a Roman pożegłszy włość ich i zemściwszy się, wrócił do siebie”²²⁴. Źródło przedstawia sukces syna Mściśława Izjasławowicza, który pokonał Jaćwingów, realizując tym samym ideał chrześcijańskiego władcy. Nie zachowałyby się także „Apologia Ruryka”²²⁵, tak przecież ważny przekaz będący znakomitą elementem przejściowym do enkomionu Romana Mściśławowicza umieszczonego w miejsce wydarzeń z lat 1198–1205.

Романъ же восла люди своа в Полоныи и ѡ(т)толѣ повѣлъ имъ ездачи воевати . слышавъ же Рюрикъ . аже ис Полоного . ехавше воевали волость брата его Д[а]в[и]д[о]воу и с[ы]на его Ростиславлю . и того дѣла хотѣ ити на зата своего а с[ы]н[о]вца своего Мьстислава посла в Галичъ . к Володимеру . река емоу . зать мои перестоупилъ радѣ . и воевалъ волость мою . а ты брате ѡ(т)толѣ со сновцемъ моимъ . воюита волость его . а азъ самъ хотѣлъ есмь ити к Володимеру . но естъ ми вѣсть . ажь Всеволодъ сватъ мой вѣслъ на коня како ми са былъ вѣбчалъ помочи на Улговича . и стати оу Чернигова . а творятъ ми како же са оуже совокоупилъ с братомъ моимъ Д[а]в[и]домъ . и волость ихъ жьжета и Ватьскыѣ городы по(й)малѣ и пожыглѣ . а азъ сѣжю dospѣвъ . жда ѡ(т) ни вѣсти правои . Володимеръ ехавъ со Мьстиславомъ . повоева и пожже волость Романовоу . ѡколо Перемила . а ѡ(т)селѣ Ростиславъ Рюриковичъ . с Володимеричи . и с Чернымъ Клобоукомъ . ехавше и повоеваша и пожгоша . волость Романовоу . ѡколо Каменца . и тако ѡполонившеса челадью и скотомъ . и ѡ(т)местившеса возвратишаса во свояси” – *Ипатьевская летопись*, kol. 696–698. Por. opis konfliktu do kol. 701.

²³ *Latopis kijowski 1159–1198*, s. 267. и в Роуской землѣ части просиль еси оу мене . ѡзъ же тобѣ есмь далъ волость лѣпшыюу . не ѡ(т)ъбилъа но ѡ(т)оима оу братъя своѣа . и оу зата своего . Романа тебе дѣла . ѡнъ же нынѣ вороговъ ми са оучинилъ [...] а про кого ми была и рать про зата своего . а того далъ еси Арославоу . радити и с волостью своею котороую же есмь емоу далъ” – *Ипатьевская летопись*, kol. 700–702.

²⁴ *Latopis kijowski 1159–1198*, s. 268. „Тое же зимы ходи Романъ Мьстиславичъ . на Атвагы . штомьщиватьсѧ . бахоуть бо воевали . волость его И тако Романъ вниде в землю ихъ . шни же не могоучи стати противоу силъ его . и бѣжаша во свои тверди . а Романъ пожегъ волость ихъ и штомьстивсѧ возвратисѧ во своаси” – *Ипатьевская летопись*, kol. 702.

²⁵ Ibidem, kol. 709–715.

Enkomion Romana miał zatem za zadanie zastąpić niewygodne, z punktu widzenia autora *Kroniki halicko-wołyńskiej* oraz jego protektora i czytelników, ustępy z *Latopisu kijowskiego*, przedstawiające w sposób negatywny działalność syna Mścisława Izjasławowicza. Władimir Paszuto analizując kroniki Jana Długosza, który prawdopodobnie korzystał z jakiejś wersji *Wielk książęcego Latopisu Kijowskiego 1238 r.*²⁶, związanego z osobą Ruryka Rościsławowicza zauważa, że postać Romana Mścisławowicza została ukazana w sposób negatywny²⁷. Pośrednim potwierdzeniem korzystania przez autora *Kroniki halicko-wołyńskiej* z jakiejś wersji kijowskiego latopisu przynależnego Rościsławowiczom²⁸ jest fakt, że w *Latopisie Radziwiłłowskim*, wiązany przez badaczy z Wsiewołodem Wielkie Gniazdo²⁹, w okresie 1198–1205 postać Romana została opisana w sposób pozytywny³⁰. Fakt ten wskazuje, że *kniżnik* nie miał dostępu do kodeksów treściowo związanych z Włodzimierzem nad Kłajmą.

²⁶ W drugim rozdziale określam ten zwód terminem *Latopis Rościsławowiczów*. Warto jednak zauważyć, że Długosz korzystał z innej wersji niż autor *Kroniki halicko-wołyńskiej* – zapewne związanej z Mścisławem Mścisławowiczem. Por. rozdz. II.

²⁷ В. Т. Пашуто, *Очерки по истории*, s. 18, pisze wręcz, że latopisie był: „глубоко враждебен князю Роману”.

²⁸ Porównanie tekstów *Kroniki Długosza* oraz *Kroniki halicko-wołyńskiej* wskazuje, że były co najmniej dwie wersje.

²⁹ Zob. przyp. 30. Wsiewołod Wielkie Gniazdo w okresie 1198–1205 pozostawał w sporze z Rurykiem Rościsławowiczem kijowskim.

³⁰ Pod rokiem 6709 (1201): „Того же лѣта исходяча, февраля въ 16 приходи Романъ ко Вручему на Рюрика, отводя и от Олговичи и от половець. Целова Рюрик к великому князю Всеволоду и к сыномъ его Костянтину и ко Всеволоду и ко его братии. И рече Романъ к Рюрикови: «То уже еси крестъ целоваль. Пошли ты мужа своего ко свату своему, а я слю своего мужа ко отцю и господину, великому князю Всеволоду. И ты ся моли, и я ся молю, абы ти дал Киевъ опять» [...] целоваша крестъ Олговичи к великому князю Всеволоду и къ его сыномъ и к Романови и возвратишася восвояси [...] Въ лѣто 6712. Присла Романъ мужа своего к великому князю ко Всеволоду, моляся о Олговичех, дабы его прияли в миръ, и ко кресту водили, великии же князь Всеволодъ посла мужа своего Михаила Борисовича, и води Олговичи ко кресту, а Олговичи прославиша мужи свои, и водиша великого князя Всеволода ко кресту, а Романа в Руси. И бысть миръ. В лѣто 6713. Ходиша рустии князи на половци Рюрикъ Киевский, Ерославъ Переяславский, великого князя Всеволож сынъ, Романъ Галицкий Мстиславич, и инии князи. Бысть же тогда зима люта, и половцем бысть тегота велика, посланая на нь казнь от Бога. И взяша рускии князи полону много, и стада их взяша, и возвратишася восвояси с полономъ многимъ. И бысть радость велика въмъ христьяномъ Рускии земли. Единъ же дьявол печален бысть, иже не хошетъ роду христьянскому добра. Прихаша во Треполь Рюрикъ и Романъ. И Ростислав приѣхавъ, бывъ у шюрина своего у Переяслави. Ту было мироположение влостех, кто како терпелъ за Рускую землю. И дьявол положи смятение великое: Романъ емъ Рюрика, и посла в Киевъ, и постриже в чернции, и жену его, и дщерь его, юже бѣ пустил; сына Рюрикова и брата его Володимира, а тою поя съ собою. И услышавъ то великии князь Всеволод, еже ся сотвориль у Рускои земли, и печалень бысть велми, зане всякыи христьяни радуются о добремъ, печалуется же ся о злемъ. Великии же князь Всеволод сватом своимъ Рюрикомъ печалень бысть и зятємъ своимъ, и детми его, и вложи ему Богъ в сердце опечалитися Рускою землю, мога то мстити, но и христьянъ дѣля отложити, и посла мужи свои к Романови в Галичь. Романъ же послуша великого князя и зятя его пусти, и бысть князь киевский, и брата его пусти” – *Радзивилловская летопись*, s. 158, 160–162. Roman Mścisławowicz w *Latopisie Radziwiłłowskim*, po tym jak został sojusznikiem Wsiewołoda Juriewicza Wielkie Gniazdo, był opisywany w sposób pozytywny, jako chrześcijański władca walczący z poganami. Jego konflikt z Rurykiem był wynikiem tego, że „дьявол положи смятение великое”.

„Po śmierci wielkiego księcia Romana pozostającego w pamięci samowładcy całej Rusi, który zwyciężył wszystkie pogańskie narody, mądrością umysłu, działając według nakazów Bożych, rzucał się na pogan jak lew, srożył się jak ryś, gubił ich jak krokodyl przemierzał ziemie ich jak orzeł. Dzielny był jak tur”³¹. W literaturze tak rozpoczęty tekst powszechnie uznaje się za apologię, mimo że ten rodzaj literacki związany jest z obroną kogoś. W moim przekonaniu właściwsze byłoby użycie określenia *enkomion*. *Knižnik* zaczyna swoje opowiadanie informując nas, że zacznie się ono od czasu po śmierci syna Mścislawa Izjasławowicza. Sam władca został nazwany wielkim księciem, jednak kontekst informacji sugeruje, że nie chodzi tu o oznaczenie pozycji władcy³², lecz o oddanie mu czci jako zmarłemu. Interesujące jest wykorzystanie w stosunku do władcy halickiego określenia „samowładca/samodzierzca całej Rusi”. Jest to oczywiście kalka słów *monokrator* i *autokrator* z terminologii bizantyńskiej³³. Już Jarosław Mądry został określony w *Powieści dorocznej* jako „самовластець Русьтѣй земли”³⁴. Natomiast Hilarion w *Słowie o prawie i łasce* nazywa Włodzimierza Wielkiego „единодержцем”³⁵. Zatem napisanie o Romanie, że był samodzierzczą całej Rusi miało podkreślić jego rolę ideologiczną oraz propagandową, a także autorytet w społeczeństwie. *Knižnik* od pierwszych zdań *Kroniki halicko-wołyńskiej* kształtował odpowiednie nastawienie czytelnika do protoplasty dynastii Romanowiczów, a w konsekwencji także do jego następców³⁶. Analizowany cytat kontynuuje tę myśl przypisując synowi Mścislawa Izjasławowicza cechy władcy chrześcijańskiego³⁷. Chcąc zaś jeszcze bardziej podkreślić jego „powszechnie znany autorytet”, kronikarz zestawia go z jednym z najbardziej rozpoznawalnych monarchów średniowiecznej Rusi, Włodzimierzem Monomachem: „Dorównywał dziadowi swojemu Monomachowi, który wygubił pogańskich Izmaelitów zwanych Połowcami”³⁸. Odwołanie do tego władcy, a następnie porównanie jego dokonań z sukcesami Romana Mścislawowicza, ma na celu

³¹ *Kronika*, s. 93. „По см[ѣ]рти же великого княса Романа, паматнаго и самодрѣж[ѣ]ца всеа Роуси, одолѣвша всѣм[ѣ] поган[ѣ]ским[ѣ] языком[ѣ], оума мѣдростію ходаше по заповѣдемъ Б[о]жіймъ. Оустремил[ѣ] бо са баше на поганыа, ѣако левъ срьдит[ѣ] же бѣ, ѣако и рысь, и гоубаше, ѣако и коркодиль, и прохожаше землю их[ѣ], ѣако и орель, храбор же бѣ, ѣако и тоуръ” – *Chronica*, s. 1–2.

³² Por. s. 114–115, 134–135.

³³ Por.: Г.Г. Литаврин, *Идея верховной государственной власти в Византии и Древней Руси домонгольского периода*, [w:] *Византия и Славяне. Сборник статей. Научное издание*, Санкт-Петербург 1999 (Серия Византийская Библиотека. Исследования), s. 473; A. Poppe, *Państwo i kościół na Rusi w XI wieku*, Warszawa 1968, s. 227; Z. Brzozowska, *U początków Świętej Rusi. Koncepcje monarchiczne metropolity kijowskiego Ilariona (XI w.) i ich związek z bizantyńską „teologią polityczną”*, „Studia Wschodniosłowiańskie”, t. 14, 2014, s. 36; P. Boroń, *Knязiowie, królowie, carowie... Tytuły i nazwy władców słowiańskich we wczesnym średniowieczu*, Katowice 2010, s. 33–54.

³⁴ Лаврентьевская летопись, kol. 150.

³⁵ Г.Г. Литаврин, *Идея верховной государственной власти*, s. 473; Z. Brzozowska, *U początków Świętej Rusi*, s. 36.

³⁶ Por.: О.Б. Головки, *Князь Роман Мстиславич та його доба*, Київ 2001, s. 211–212.

³⁷ Jak zauważa Г.Г. Литаврин, *Идея верховной государственной власти*, s. 472–473, ideał rycerskiego chrześcijańskiego monarchy został przyjęty na Rusi w chwili przyjęcia chrześcijaństwa.

³⁸ *Kronika*, s. 93–94. „Ревнава ж[е] дѣдоу своему Мономахоу, погоубившему поганыа измаилтаны, рекомаы полов[ѣ]ци” – *Chronica*, s. 2.

dodatkowe wzmocnienie *enkomionu*. Autor źródła kontynuuje narrację: „Wygnał Otroka do Obez za Żelazne Wrota. Syrczan zostawszy zaś nad Donem rybą się żywił. Wówczas to Włodzimierz Monomach pił złotym szlmem z Donu zajmwszy ziemię ich całą, wypędziwszy przeklętych Hagarian. Po śmierci Włodzimierzowej został u Syrczana jeden bard, Or. I posłał go [Syrczan] do Obez by rzekł: »Włodzimierz umarł. A wróć bracie, pójdź do ziemi swojej. Mów mu [Otrokowi] moje słowa, śpiewaj mu pieśni połowieckie, a jeśli iść nie zechce, daj mu powąchać ziele nazywane [j]ewszan«. Ów [jednak] nie zechciał ruszyć, ani posłuchać i dał mu [Or] ziele. Ów [Otrok] powąchawszy i rozplakawszy się rzekł: »Tak, lepiej jest na swej ziemi złożyć kości, niżli na cudzej sławnym być« i przyszedł do swej ziemi. Z niego narodził się Konczak, który rozgromił Sułę, pieszo chodząc, kociół nosząc na plecach. Roman książę naśladował to [czyny Monomacha] i starał się wygubić innoplemieńców”³⁹. Aleksandr Orłow wskazał, że kronikarz „zaczyna od ruskiej opowieści połowieckiej byliny o stepowej trawie połowieckich stepów – piołunie, nazwanego tu z tureckiego »jewszan«”⁴⁰. Nazar Fedorak podkreślił, że autor *enkomionu* Romana Mściśławowicza przejął metaforę *Hymnu Duszy (Pieśni o perle)* z apokryficznych *Dziejów apostoła Tomasza*⁴¹. Dariusz Dąbrowski oraz Adrian Jusupowicz zauważyli: „Mielibyśmy w tej sytuacji do czynienia ze świadectwem znajomości literatury niekanonicznej, którą równie dobrze można by potraktować jako przykład twórczości przekładowej”⁴². Paradoksalnie właśnie wątki połowieckie przynoszą oryginalne elementy tekstu, dzięki czemu można je łączyć ze *Zwodem Daniela*. Pierwsza żona starszego Romanowicza Anna była córką Mściśława Mściśławowicza i nieznaną z imienia córką chana Połowców Kocjana. Kumanów spotykamy również na służbie u syna Romana Mściśławowicza⁴³. Byliny połowieckie mogły być zatem dobrze znane na dworze Mściśława Mściśławowicza i Daniela Romanowicza. W późniejszym okresie związku z Połowcami nie zostały w żaden sposób uwytłumione. Mamy zatem pośredni dowód na to, że ostatni redaktor *Kroniki halicko-wołyńskiej* wkomponował *Zwód Daniela* do swojej pracy.

³⁹ *Kronika*, s. 94–95. „Изгнав[ъ]шю Отрака въ обезы за Желѣзныя врата, Сърчанови ж[е] вставшюу Доноу, рыбоу вживши. Тогда и Волвдимеръ Мономах[ъ] пил[ъ] золотым[ъ] шеломом[ъ] Донь, прѣм[ъ]ши землю их[ъ] всю, изагнавшю окаан[ъ]ныя агараны. По см[ъ]рти же Вьлодимери остав[ъ]шю оу Сырчана единому гвд[ъ]цоу же Ореви, и посла и въ обезы, река: »Вьлвдимеръ оумерлъ е[сть]; а вьротиса, брате, поиди въ землю свою. Молви же емоу моа слввеса, пои же емоу пѣсни половец[ъ]кѣа, аже ти не вьсохотеть, даи емоу пооухати селѣа именемъ емшань«. Ономоу же не восхотѣвшю обратитиса ни послоушати, и дасть емоу селѣе. Ономоу же обоухав[ъ]шю и вьсплакав[ъ]шю, реч[е]: »Да луочше естъ на своєї земли костью лечи неж[е]ли на чужей славноу быти«. И прѣиде въ свою землю; вт[ъ] него рвдив[ъ]шюся Кончакоу, иже снесе Соулоу, пѣшь хода, котел[ъ] носа на плечоу. Роману же кнасю рев[ъ] новавшю за то, и тѣшася погоубити иноплемен[ъ]ники” – *Chronica*, s. 2–5.

⁴⁰ А.С. Орлов, *Древняя русская литература*, s. 120. Odnośnie do jewszanu por.: *Kronika*, s. 94, przym. 13; *Chronica*, s. 4–5, przym. 13.

⁴¹ Н. Федорак, *Поэтика Галицько-Волинського літопису*, s. 116–122.

⁴² D. Dąbrowski, A. Jusupowicz, *Wstęp*, w: *Chronica*, s. LXXXV–LXXXVI.

⁴³ *Kronika halicko-wołyńska* wspomina np. o Połowczaninie Aktaju, który był na służbie u Daniela Romanowicza. Por.: A. Jusupowicz, *Elity ziemi halickiej i wołyńskiej*, s. 101.

Już pierwszy rozdział pokazuje, że *Kronika halicko-wołyńska* funkcjonowała w ramach kolekcji historycznej. Spis książąt ruskich poprzedzający latopisy grupy południoworuskiej sugeruje, że *Powieść doroczną*, *Latopis kijowski* oraz omawiana kronika, stanowiły elementy składowe opisu dziejów Romanowiczów i ich roli w szerszych ramach historii dynastii Rurykowiczów. Fakt ten wpisuje się również w ogólną konstatację Geliana Prochorowa, że od 6585 (1177) r. ożywia się praca nad latopisami⁴⁴, natomiast od 1205/1206 r. obserwujemy kultywowanie latopisarstwa w różnych ośrodkach Rusi⁴⁵. Sugestywny jest również brak w grupie latopisów południoworuskich wydarzeń z lat 1198–1205. Część badaczy uważa, że pierwotnie funkcjonował dla tego okresu latopis włodzimierski i być może kijowski doprowadzony do 1206 r.⁴⁶ Milcząco przyjmują oni zatem, że w typie rękopisów ipatiewskich autor *Kroniki halicko-wołyńskiej* te siedem lat, które negatywnie opisywały postać Romana Mścislawowicza, zastąpił *enkomionem*, łączącym *Powieść doroczną* i *Latopis kijowski* z *Kroniką halicko-wołyńską*⁴⁷. Tę pochwałę najłatwiej połączyć z okresem Romanowiczów, a dokładniej ze *Zwodem Daniela*. Niestety, jak zauważył Władimir Paszuto, badacz musi zdawać sobie sprawę, że „*Kronika Daniela Romanowicza*” dotrwała do naszych czasów jako jedno ze źródeł dzieła powstałego na dworze Włodzimierza Wasylkowicza w latach osiemdziesiątych XIII w. Ideologiczno-polityczne podstawy kroniki Włodzimierza nie pozwalają określić stopnia zachowania się w niej starszych materiałów obejmujących historię ziemi halickiej i chełmskiej⁴⁸. Oznacza to, że elementy *Zwodu Daniela* oraz wcześniejsze źródła możemy jedynie próbować wydobyć spod warstwy późniejszych przeredagowań, które ostatecznie przybrały postać zachowanego do dziś dzieła piśmiennictwa ruskiego znanego jako *Kronika halicko-wołyńska*.

⁴⁴ Związanymi z latopisem włodzimierskim i kijowskim.

⁴⁵ Г.М. Прохоров, *Древнерусское летописание. Взгляд в неповторимое*, Москва 2014, s. 64–65, 75.

⁴⁶ Ibidem, s. 66–67.

⁴⁷ Por.: А. Юсупович, *Великокняжеский киевский свод 1238 г.*, s. 363–367.

⁴⁸ В.Т. Пашуто, *Очерки по истории*, s. 18.

